

VLADIMÍR PODBORSKÝ

## K MOŽNOSTI IDENTIFIKACE JEVŮ DUCHOVNÍHO ŽIVOTA V ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENECH

Mykénologické studie prof. Antonína Bartoňka mi v mnohém pomohly při pokusech o interpretaci středoevropské neolitické figurální plastiky, i při snaze o proniknutí do tajů religiozního života pravěkých lidí. Možnost porozumět sdělení starých mykénských tabulek je přínosem nejen k vlastním dějinám starověku Středomoří, nýbrž je inspirativní i v oblasti poznávání duchovního života pravěkých Středoevropanů. Jestliže např. pylská tabulka Tn 316 obsahuje údaje o obětování lidských bytostí bohům (Bartoněk 1983, 206), může to být metodologickým návodem interpretace některých podivně uložených lidských skeletů i z našich středoevropských pravěkých sídlišť; může se to stát i rehabilitujícím momentem „krvavých obětí“, viděných možná poněkud romantickým prismaťem ještě ve 2. polovině 19. století i tak významnými badateli, jakým byl nepochybně např. J. Wankel.

Poznání duchovního života pravěkého člověka je nikdy nekončící a velmi nevděčný úkol prehistorie jako vědy. Sama sféra duchovního života se jaksi přirozeně vymyká běžné archeologické praxi; ta bývá spojena především s materiální kulturou. Mállokterý archeolog se také touto otázkou zabývá, ponechává je ji k řešení spíše badatelům soumezných oborů, či přímo etnologům, religionistům, historikům apod.; ti však často nemají vztah k archeologickým pramenům a jako zdroj možných informací o duchovním životě člověka je nestudují.

Komplex duchovního života lze chápat jako superstrukturu řady jevů vztahujících se ke společenským představám lidí, k jejich poměru k přírodě i celé společnosti, i k časově omezené existenci živých bytostí a také k existenci myšlených transcendentních světů a bytostí. Uvnitř takto chápané superstruktury je skutečné pletivo vnitřních vazeb, nikoli jen prostá koexistence jednotlivých prvků. Dodal bych ještě, že komplex jevů duchovního života lidí vykazuje houževnatou homeostatickou tendenci a snahu přežít, kontinuovat přes hranice různých epoch i odlišných civilizací. Vyjdeme-li z pravěkých počátků a postupujeme-li směrem k dnešku, bude se nám rozvoj duchovního života jevit jako nárůst či makrostrukturace původních skromných a nejasných mikrojevů.

Podstatnou část duchovního života pravěkých lidí tvořila primární (přírodní) religiozita; nelze při tom brát v úvahu spory o původní beznáboženskou epochu lidstva: vznik raných spirituálních představ jistě souvisí s procesem dozrívající sapientace rodu Homo, čímž odpadá argument pro předpoklad, že náboženství je člověku vrozeno. Religiozita prodělala mnohotvárný, geograficky rozrůzněný, ale v základních rysech zákonitý vývoj od manismu (dynamismu) přes animismus či animatismus a démonismus až k teismu (Heller-Mrázek 1988, 112n.). Od skromných začátků v sobě skrývala zárodky některých jiných forem duchovního života, které se postupně vydělovaly a osamostatňovaly. Protože však uvnitř komplexu duchovního vědomí jde o skutečné strukturální vztahy, je pochopitelné, že nositelé či pěstitelé náboženství („šamani“, „kaplani“, „kněží“, „druidové“ atd.) trvale zasahovali do všech, i odloučených se jevů duchovního života, ba podstatně je i ovlivňovali. Připomeňme, že vrstva „kaplanů“ britského eneolitu a doby bronzové je považována za projektanty velkých megalitických staveb, příp. i za astronomy a kosmology (MacKie 1977), nebo že keltští druidové byli vedle kněžské profese také soudci a tvůrci morálních norem, že ovládali písmo, byli vychovateli knížecích dětí a že zřejmě také autorizovali solární roční časomíru; tvorbu kalendářů ostatně obstarávají kněžské synody dodnes.

Sporné je, zda můžeme již v pravěku počítat s nějakou zárodečnou formou filozofického vědomí jako základu světonázorové orientace. Filozofie má zajisté svoje počátky v raných starověkých civilizacích, z vlastního pravěku však o ní nevíme. Přesto je třeba předpokládat, že již nejméně neolitický zemědělec si otázku smyslu lidského života alespoň podvědomě položil. Vlastně tam, kde jsou mrtví členové rodu pietně pohřbíváni, lze předpokládat úvahy lidí o transcendentu a tím i začátky primární filozofie, neboť - jakkoli je to paradoxní - právě ve smrti se odráží postoj člověka k životu nejvíce. V dualismu pohřebního ritu pak lze číst již i o poměrně složité sféře životních postojů postneolitických kultur. Přímé propojení zárodků filozofického vědomí s religiozitou není v té souvislosti třeba zvlášť zdůrazňovat.

Ačkoli zůstává vnitřně spojeno s magií lovu, plodnosti a úrody, projevuje se záhy v pravěku vcelku autonomně estetické vědomí, zejména výtvarné a hudební. Pokud se výtvarnému umění dostalo trvanlivého materiálního vyjádření, pak zpravidla mělo šanci dochovat se a s jeho identifikací nejsou větší potíže; ty nastávají teprve s interpretací výtvarných projevů. Hůře je tomu s muzikálními formami umění: zvukové a hudební nástroje se jako součást archeologických pramenů objevují spíše výjimečně (a to ještě až v mladším pravěku) a jejich odraz v keramografii či toreutice je často stěží použitelný nebo velmi sporný (Eibner-Persy 1980, 70-75). O pohybové, oděvní či zdobné kultuře jsme pak zpraveni opět jen zcela zprostředkovaně, zatímco slovesné a vokální umění pravěku lidskému poznání beznadějně uniká.

Nezanedbatelnou součástí superstruktury společenského vědomí pravěku jsou rodící se morální, právní, příp. i politické normy. Vyrůstají z úrovně sociálních

vztahů té které společnosti a přes známou historicko-materialistickou tézi o materiální podstatě sociálních vztahů jsou prakticky opět nepostižitelné, neboť jejich projevy jsou „nearcheologizovatelné“. Přesto jistě určité zvykové a právní normy v pravěku existovaly; modelově by nám je mohl připomínat život primitivů-aboriginů, žijících na úrovni pravěku. Ostatně nejstarší psaný zákoník světa — zákoník Chamurapiho z počátku -2. tisíciletí — ukazuje, že právní normy nabývaly již v samých počátcích literární civilizace na významu a dostávalo se jim kodifikované podoby.

Za specifickou oblast duchovního života považují posléze „sdělovací“ techniky. Nejde přirozeně pouze o hláskové písmo; to je evidentní a srozumitelná, žel poměrně pozdní sdělovací technika. Existovaly jistě formy starší, jen výjimečně asi zachovalé a stěží proniknutelné. Jde o možnou symboliku pleistocénních značek (zářezů, rytin, malovaných vzorců), o pokusy o zachycení vzhledu krajiny dávno před vynálezem mapy, o astronomické značky na skalních stěnách, ale také o skrytou či zjevnou keramografickou produkci apod.

V integrujícím rámci prvotních náboženských ideí se zcela určité skrývaly od doby kamenné také zárodky některých vědních oborů, jmenovitě medicíny, stavitelství, geometrie, astronomie, kosmologie atd. Chci zmínit pouze dva příklady: z oblasti medicíny a paleoastronomie.

R. 1986 rozvířil hladinu pozornosti archeologického světa objev trojice pohřbených mladopaleolitických lidí na známém tábořišti „lovců mamutů“ u Dolních Věstonic. Byla tu uložena mladá žena s rachitickými příznaky skeletu, po její pravé straně mladý muž, jehož paže sahaly do klína ženy, a zleva přilhal těsně k ženě další mladý muž; na hlavách mrtvých byly stopy červeného barviva, červená hlínka se objevila i pod pávní a mezi stehny ženy. Mrtví muži měli na hlavách zřejmě kožešinové čepice s ozdobami z liščích a psích zubů a se závěskami z mamutoviny: patrně zde archeologové odhalili jakousi tragedii této mladé trojice. Žena měla v ústech kus opálené zvířecí kosti se stopami tlaku; zřejmě jí toto sousto mělo pomoci překonat nějakou krutou bolest. Muži nesli stopy násilné smrti (Klíma 1987). Jedna z pravděpodobných interpretací nálezů je ta, která uvažuje o nezdařeném léčebném (chirurgickém?, gynekologickém?) zákroku na ženě, po kterém také oba nešťastní „chirurgové“ či porodníci museli nedobrovolně opustit tento svět. Jakoby se nám zde dokumentovaly zásady zákoníku babylonského vladaře, podle nichž připravil-li lékař pacienta o oko, přišel o oko sám; rodina pacienta, který zemřel vinou lékaře, měla sama právo na život tohoto lékaře. - Důležité však je, že lékařské zákroky se od nejstarších dob skutečně konaly a že byly dílem „šamanů-medicinmanů“, „kněží-chirurgů“ a posléze léčitelů, kteří ve starověkých „asklepeion“ dovedli uzdravovat jak medikamentózně a chirurgicky, tak psychoterapeuticky.

Druhý příklad se týká nové kategorie památek evropského pravěku - kruhových opevněných areálů - „rondelů“, objevených prvně na mladoneolitických sídlištech ve středním Podunají a známých dnes z téměř 80 lokalit od

Panonie do Porýní (Trnka 1986; Podborský 1988). Řada specialistů jim připisuje tzv. informační, tj. jednoduchou časoměřící funkci (Weber 1985, 1986; Horský 1986), která z pohledu na jejich mladší období (zejména anglické památky typu „henge“: srov. Atkinson 1959; Niel 1977; Renfrew 1983, nebo dácké „kruhové svatyně“: srov. Daicovicu-Daicovicu 1962) nabývá významu jakéhosi materializovaného kalendária. Tato pravěká kalendária byla patrně schopna řady registračních i prognostických funkcí kalendářního cyklu. Konkrétním přínosem střeoevropské archeologie posledních let je, že kruhové informační architektury se podařilo prokázat i na řadě sídlišť z eneolitu a doby bronzové (Podborský, 1991), čímž se této památce pravěku dostává pečeti jistě obecnosti a nástroje poznání duchovního života pravěku vůbec. Výstavba a „provoz“ těchto zařízení byly jistě v rukou „kaplanů-kosmologů“, oddělujících se postupem vývoje stále více od zemědělského zázemí a konstituujících se ve zvláštní sociální vrstvu. Závěrem si je třeba položit otázku, zda a od které fáze pravěku si člověk začal uvědomovat svoji etnicitu, tj. příslušnost k okruhu stejně mluvících, podobně myslících a chovajících se lidí a současně odlišnost od jiných skupin. To je opět otázka směřující do působnosti nejméně 2-3 soumezných oborů, na prvním místě paleolingvistiky. Induktivní metodou ji z hlediska archeologie či historie řešit nelze; prospěšný je obecný model etnického vývoje té které části Země, v našem případě model rozpadu a vývoje původního praindoevropského jazykového areálu, potažmo i praindoevropského praetnika (Milewski 1965; Mallory 1973).

Předešlo by se mnoha diskusím, jestliže by byl důsledně akceptován poznatek jazykovědy, že k rozpadu indoevropské jazykové jednoty mohlo docházet až po r. -3000, resp. až v -2. tisíciletí, tj. v době bronzové; teprve tehdy pokračující etnogenetické procesy umožnily i v širším rámci střední Evropy vznik následných indoevropských jazykových a etnických areálů, např. tráckého, ilyrského, keltského apod.; odpadly by zbytečné dohady o slavnitě lužické kultury doby bronzové (Hensel 1988, 220 ad.).

A od kdy si lidé svoji etnicitu skutečně uvědomovali? Patrně od té doby, kdy tato jazyková rozrůzněnost opravdu vznikala, kdy si, také za přispění dálkových obchodních styků, uvědomili, že si s dalekými sousedy přestávají rozumět a kdy také vojenské střety (ty se množí právě v době bronzové) je přesvědčily o jiné mentalitě, životním způsobu i jazyku jejich nepřátel. Na hranicích základních jazykových areálů se takové vědomí probouzelo jistě nejdříve. Prvky nacionalismu přirozeně v těchto zárodcích etnického vědomí spatřovat nelze.

## LITERATURA

- ATKINSON, R. J. C. 1959: *Stonehenge and Avebury and Neighbouring Monuments*, London.  
 BARTONĚK, A. 1983: *Zlaté Mykény*, Praha.

- DAICOVICIU, C. - DAICOVICIU, H. 1962: *Sarmizegetusa*, București.
- EIBNER-PERSY, A. 1980: *Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg)*, Eisenstadt.
- HELLER, J.- MRÁZEK, M. 1988: *Nástin religionistiky*, Praha, Kalich.
- HENSEL, W. 1988: *Polska starożytna* (3. vyd.), Warszawa et al.
- HORSKÝ, Z. 1986: *Vorläufige Untersuchungen über vermutliche astronomische Orientierung einiger neolithischer Kreisgrabenanlagen*, in: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur, Nové Vozokany 5.-9.11.1984, Nitra-Wien 1986, 83-87.
- KLÍMA, B. 1987: *Mladopaleolitický trojhrob v Dolních Věstonicích*, AR 39, 241-254.
- MACKIE, E. 1977: *The Megalith Builders*, Oxford.
- MALLORY, J. P. 1973: *A History of the Indo-European Problem*, The Journal of Indo-European Studies 1, č. 1, 21-65.
- MILEWSKI, T. 1968: *Dyferencjacja języków indoeuropejskich*, in: I. Miedz. kongres archeologii słowiańskiej I, Warszawa, 54-74.
- NIEL, F. 1977: *Auf den Spuren der großen Steine*, München.
- PODBORSKÝ, V. 1988: *Těšetice-Kyjovice IV. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou*, Brno.
- PODBORSKÝ, V. 1992: *O možné kontinuitě sakrálních kruhových architektur v pravěku Evropy*, Folia Archaeologica 16, Łódź, 75-83.
- PODBORSKÝ, V. 1991: *Poznámky ke kruhovým architekturám pravěké a raně historické Evropy*, Pravěk N.Ř. 1, 1991, 90-148.
- TRNKA, G. 1986: *Vorläufige Ausgrabungsergebnisse der Kreisgrabenanlagen von Kamegg, Niederösterreich*, ArchA 70, 87-112.
- WEBER, Z. 1985: *Astronomická orientace rondelu z Těšetic-Kyjovic*, okr. Znojmo, SPFFBU E 30, 23-39.
- WEBER, Z. 1986: *Astronomische Orientierung des Rondells von Těšetice-Kyjovice Bez. Znojmo*, in: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur, Nové Vozokany 5.-9. 11. 1984, Nitra-Wien 1986, 313-322.

## ZU MÖGLICHKEITEN EINER IDENTIFIKATION DER ERSCHEINUNGEN DES GEISTESLEBENS IN DEN ARCHÄOLOGISCHEN QUELLEN

Das Kennenlernen des Geisteslebens des vorgeschichtlichen Menschen scheint eine nie beendete und sehr undankbare Aufgabe der Prähistorie zu sein. Der Autor faßt den Komplex des Geisteslebens als eine Superstruktur von Erscheinungen auf, die sich auf die gesellschaftlichen Vorstellungen des Menschen, auf ihr Verhältnis zur Natur sowie zur ganzen Gesellschaft, auf die zeitlich begrenzte Existenz der Lebewesen, der überirdischen Welten und der transzendentalen Wesen beziehen.

Zu den Hauptformen des Geisteslebens der vorgeschichtlichen Menschen hören nach dem Autor: primäre Religiosität (Naturreligiosität), d. h. Manismus (Dynamismus), Animismus (Animatismus) und Dämonismus, weiter unterbewußte Formen der Philosophie, ästhetisches (von allem gestalterisches und musikalisches) Bewußtsein, einige Moral- und Rechtsnormen; als spezifische Bereiche des Überbaues werden noch Nachrichtenübermittlung und Anfänge einiger Wissensfächer (z. B. der Medizin, Geometrie, Astronomie, Kosmologie usw.) angeführt. Zum Schluß stellt sich der Verfasser die Frage, ob und seit wann der Mensch seiner Ethnizität bewußt gewesen ist.

